

Fikce, nefaktuály a princip minimální odchylky

Marie-Laure Ryanová

Na fikci se běžně pohlíží jako na imaginativní diskurz, jako na diskurz týkající se alternativního možného světa. Problém takových definic je v tom, že nedokáží odlišit fikci od kontrafaktuálních tvrzení ani od záznamů snů, přání a fantazií, jež se nevymykají kontextu přirozeného diskurzu. Tento článek se pokouší zachytit jak rozdíl, tak i podobnosti mezi fikcí a jinými užitími jazyka, která obsahují tvrzení o ne-existujících světech, pomocí srovnání pro ně specifických způsobů chování, a to ve světle interpretačního principu, jenž bude nazýván „principem minimální odchylky“. Tento princip stanoví, že kdykoli interpretujeme zprávu týkající se alternativního světa, rekonstruujeme tento svět jako nejbližší možný vůči realitě, kterou známe. V nefaktuálech, v rámci přirozeného diskurzu, si referenty zájmen *já* a *ty* při rekonstrukci podržují v maximální možné míře charakter skutečných mluvčích, ale ve fikci jsou vůči principu minimální odchylky imunní.

Většina z nás bude pravděpodobně souhlasit, že výpovědi typu (1a), pokud je pronese vypravěč příběhu, budou náležet do kategorie fikce, zatímco výpovědi typu (1b) vyslovené historikem nikoli:

(1a) *Byl jednou jeden král a ten měl tři dcery.*

(1b) *George Washington se narodil roku 1732.*

V těchto dvou případech je rozdíl zřejmý, ale existuje celá řada pozoruhodných diskurzů, které se zdají být na půli cesty mezi fikcí a literaturou faktu. Uvažme tyto příklady:

(1c) *Představte si, že jsem závodil s želvou.* (filozof pokoušející se vyjádřit pointu)

(1d) *Minulou noc se mi zdálo, že jsem chytil divokého koně a dal mu jméno Hurikán.*

(1e) *Kdybych byl Richard Nixon, ty nahrávky bych spálil.*

(1f) *Jsem chlupatá zelená příšera a chystám se tě sníst.* (otec hrající si s dítětem)

(1g) *Jsem přesvědčen, že duše je nesmrtelná.* (Sokrates v jednom z Platónových dialogů)

(1h) *Tupá trávo; hodláš mi pojit?* (milovník květin ke svému rododendronu)

Cílem tohoto článku je definovat podobnosti a rozdíly mezi uvedenými příklady a stanovit kritéria pro jejich klasifikaci.

Většina literárních teoretiků se na fikci dívá jako na imaginativní diskurz týkající se ne-existujícího, například alternativního světa¹ a postrádající referent ve světě skutečném. Pro tento pohled je typická Grayova definice: „Fikce je výpověď, která se týká vymyšlené události, události, která byla smyšlena nebo předstírána, místo aby se skutečně stala.“² Takový typ definice je ze dvou důvodů neadekvátní. Zaprvé, budeme-li považovat fikci za diskurz týkající se smyšlených událostí, neumožní nám to objasnit povahu těch pasáží fikčních děl, které přesně popisují skutečný svět v jeho soudobém stavu, například ve větě „Devětadvacátého května [1812] vyjel Napoleon z Drážďan“ z Tolstého románu *Vojna a mír*.³ A zadruhé, zmíněná definice selhává, má-li vyjádřit rozdíl mezi fikcí na jedné straně a ostatními typy výroků týkajícími se alternativních světů⁴ na straně druhé, jako jsou záznamy snů ((1d) nahoře), filozofické příměry (1c) a kontrafaktuální tvrzení (1e). (Od tohoto místa dál budu ke třídě zahrnující (1c), (1d) a (1e) odkazovat souhrnně jako k *nefaktuálům*.) Kdyby bylo pronášení fikčního diskurzu stejným komunikačním aktem jako vytváření nefaktuálních výpovědí, bylo by nemožné vysvětlit rozdíl mezi nefaktuální výpovědí vyslovenou v rámci přirozeného

(natural) rozhovoru a nefaktuální výpovědi, která se objeví v románu. Odpovídající fikční teorie by měla umět vysvětlit možnost kombinování fikčního s nefaktuálním, a tím poskytnout systematická kritéria pro rozlišování těchto dvou kategorií.

I

Abychom zachytili rozdíly i podobnosti mezi fikcí a nefaktuály, navrhuji porovnat jejich specifické způsoby chování ve světle interpretačního principu, který budu nazývat „princip minimální odchylky“. Tento princip vychází z práce Davida Lewise o podmínkách pravdivosti pro kontrafaktuální tvrzení a pro popisné nebo interpretační výroky týkající se fikčních diskurzů. Logický popis kontrafaktuálů říká, že jejich celková pravdivostní hodnota nemůže být vypočtena na základě jednotlivých pravdivostních hodnot jejich antecedentů a konsekventů. Kontrafaktuál s nepravdivým antecedentem a konsekventem může být jak nepravdivý (2a), tak pravdivý (2b). A naopak, také kontrafaktuál s nepravdivým antecedentem, ale pravdivým konsekventem (což Reichenbach nazývá kontrafaktuál bez účinku [counterfactual of non-interference])⁵ může být pravdivý (2c) i nepravdivý (2d). (Pravdivostní hodnota antecedentu a konsekventu je samozřejmě stanovována pro skutečný svět. Výhodou principu zmíněného v poznámce č. 1 je, že výpověď je automaticky pravdivá pro ten alternativní svět, který sama vytváří.)

(2) Kdyby se Nixon nepokoušel utajit aféru Watergate, (N)	
(a) byl by dnes stále ještě prezidentem. (N)	N
(b) nemusel by rezignovat. (N)	P
(c) musel by stejně rezignovat. (P)	N
(d) stejně by dnes nebyl prezidentem. (P)	P

Aby mohl určit pravdivostní hodnotu kontrafaktuálů, navrhuje Lewis uvažovat pojem relativní podobnosti mezi možnými světy. Jeho pojetí⁶ by se dalo vyjádřit takto:

Máme svět *a*, v němž antecedent platí a konsekvent platí.

Máme svět *b*, v němž antecedent platí, ale konsekvent neplatí.

Liší-li se svět *a* od skutečného světa méně než svět *b*, kontrafaktuál je pravdivý. Liší-li se méně svět *b*, kontrafaktuál je nepravdivý.

Potom můžeme říci, že kontrafaktuály poskytují odlišná, ačkoli pro skutečný a pro jejich vlastní alternativní svět souvztažná sdělení. Ve světě, který vytváří, kontrafaktuál (2b) znamená: „Nixon se nepokusil utajit aféru Watergate a Nixon nerezignoval.“ V našem světě to znamená: „Svět, v němž se Nixon nepokusí utajit aféru Watergate a nerezignuje, je skutečnosti blíže než svět, v němž se Nixon nepokusí utajit aféru Watergate a stejně rezignuje.“

Zaměříme se nyní na případ pravdivostní hodnoty výpovědi popisujících nebo interpretujících fikční diskurz. Tvrzení „Sherlock Holmes byl sukničkář“ ani „Sherlock Holmes se o ženy vůbec nestaral“ v povídkách o Sherlocku Holmesovi nikde nestojí, většina čtenářů ale bude souhlasit, že druhý výrok je správný, zatímco první ne. Aby mohl stanovit pravdivostní hodnotu takových typů výpovědí, navrhuje Lewis postup,⁷ který je velmi blízký jeho pojetí kontrafaktuálů. Abych zdůraznila podobnost tohoto postupu se vztahováním podmínek pravdivosti na kontrafaktuály, přeformuluji jej následujícím způsobem:

Máme možný svět *a*, pro nějž fakta vyslovená ve fikci *f* platí a pro nějž interpretační/deskriptivní výrok *p* je pravdivý.

Máme možný svět *b*, pro nějž stejná fakta jsou pravdivá, ale výrok *p* je nepravdivý.

Blíží-li se svět *a* skutečnému světu více než svět *b*, potom *p* je pravdivé. Jinak je *p* nepravdivé.

(Lewis by potom řekl, že *p* je samo o sobě pravdivé nebo nepravdivé ve skutečném světě, ale aby bylo ve skutečném světě pravdivé nebo nepravdivé, musí mít stej-

no
ve
div

za,
op
zk
že

pc
že
zn
o!
ob
kc
mi
zír
kc
pr
cír
lac
op
m
če
kc

z
pc
sd
na
Čt
nik
pr

mi
se
by
sti
Pc
ry:
Kc
nc
bě
né
by
tu
za
př
os
vy.
a
vy.

pc
př
mi

lající tím
vnat
ývat
od-
roky
vdi-
lnot
sek-
tuál
ývá
(2c)
sta-
po-
jem
ší-li
pro
ak-
al.“
ate
Va-
ebo
er-
de
rv-
uje
řila
ály,
ění/
.
ě p
eč-
ej-

nou pravdivostní hodnotu ve fikčním světě. Přesněji řečeno, věta „ p platí ve fikci f “ je ve skutečném světě pravdivá tehdy a pouze tehdy, jestliže její komponent p je pravdivý ve světě fikce f .)

Podle tohoto pojetí pak můžeme říci, že tvrzení „Sherlock Holmes se o ženy nezajímá (nezajímal?)“ je v povídkách o Sherlocku Holmesovi pravdivé, a s příslušným operátorem můžeme říci i to, že ve skutečném světě by to vyžadovalo rozsáhlé přezkoumání našich představ o lidské psychologii, tvrdit, že Sherlock Holmes má rád ženy, spíše než tvrdit, že je rád nemá.

Podobnost těchto dvou pojetí vybízí k domněnce, že fikce i kontrafaktuály shodně podléhají tomu, co jsem nazvala „principem minimální odchylky“. Tento princip stanoví, že rekonstruujeme svět fikce a kontrafaktuálů jako nejbližší možný vůči realitě, kterou známe. To znamená, že si do světa výpovědi budeme projektovat všechno, co víme o skutečném světě, a že v něm provedeme pouze takové úpravy, které nedokážeme obejít. Pokud někdo například řekne: „Kdyby koně měli křídla, mohli by létat,“ rekonstruujeme si zvíře, které má všechny náležitosti skutečných koní, ale které nadto má křídla a je schopné létat. Stejnou operaci provedeme, když při čtení pohádky narážíme na létajícího koně nebo když nám dítě řekne „Včera v noci se mi zdálo o létajícím koni“ a nebo když básník napíše sonet o jízdě na okřídleném koni fantazie. Působnost principu minimální odchylky dokonce přesahuje i k propozicím (propositions) spadajícím pod to, co lingvisté nazývají „nefaktovými predikáty“ (non-factive predicates), například predikáty mentálních operací, které předem nepředpokládají existenci objektů těchto operací. (Patří sem slovesa věřit, myslet a říkat jako protějšky k uskutečnit, ukázat a uvědomovat si.) Taková věta jako „Jan věří, že koně mají křídla a umí létat“ bude pro posluchače přirozeně znamenat, že předmět Janovy víry odpovídá ve všech bodech běžnému koni ze skutečného světa, s výjimkou těch vlastností, že má křídla a je schopný létat.

Výhodou principu minimální odchylky je, že posluchači jsou schopni vytvářet své z diskurzu vzešlé reprezentace cizích světů přiměřeně celistvé, a to i přesto, že slovní popis těchto světů je vždy neúplný. Bez tohoto principu by byla interpretace slovních sdělení vztahujících se k soukromým myšleným nebo ne-existujícím světům omezena na vytrhávání sémantických důsledků (to the extraction of semantic entailments). Čtenář románu, v němž je obsažena věta „Tři hodiny po kousnutí hadem byla Antoniova milénka mrtvá“, by směl rekonstruovat tvrzení „žena zemřela“, ale už ne vést pragmatický vztah „hadí kousnutí způsobilo ženinu smrt“.

Princip minimální odchylky platí pro všechny výpovědi týkající se alternativních možných světů, ale jeho dosah se v případě fikce a nefaktuálů liší. Rozdíl se ukáže, kdykoli se ve výpovědi objeví zájmena v první nebo druhé osobě. Prohlásí-li někdo: „Kdybych byl Richard Nixon, ty nahrávky bych spálil,“ referent zájmena *já* je posluchačem rekonstruován tak, aby si v maximální možné míře podržel charakter skutečného mluvčího. Posluchač si představí jedince se základní identitou mluvčího i se všemi jeho nahodilými rysy, který se ale ocitl ve stejné situaci jako Richard Nixon během aféry Watergate. Kdyby byl referent zájmena *já* rekonstruován tak, aby si podržel kompletní identitu a osobnost Richarda Nixona, tohle *já* by nemělo na výběr, ale muselo by jednat stejně, jako během aféry Watergate jednal skutečný Richard Nixon, a celé tvrzení by bylo nesmyslné. Stejný postup platí pro referenty zájmen ve druhé osobě. Prohlásí-li někdo: „Kdybys byl Richard Nixon...“, mluví o světě, v němž si posluchač podrží svou základní identitu, ale nabude některých odlišných ne-esenciálních vlastností.⁸ Se zájmeny *já* a *ty* se zachází stejným způsobem v záznamech snů, představ, přání a fantazií i ve filozofických příměrech. Uplatnění principu minimální odchylky na referenty zájmen první a druhé osoby vysvětluje, jak je možné, že jsme schopni prostřednictvím nefaktuálních výpovědí vyjádřit svůj osobní názor. Můžeme dokonce říct, že — možná s výjimkou záznamu snů a fantazií — nefaktuální výpovědi vytvářejí alternativní možné světy pouze proto, aby vyjádřily záležitosti týkající se světa skutečného.

Uvažujme nyní, co by se stalo, kdyby referenty zájmen první a druhé osoby spadaly pod princip minimální odchylky také v případě fikce. Kdyby nějaký John Smith napsal příběh, který vypráví trpaslík, čtenář by si pak představil trpaslíka, který v největší možné míře odpovídá skutečnému Johnu Smithovi, stejně jako kdyby byl John Smith řekl: „Kdy-

M. S. H.
vald...?
v...?

bych byl trpaslík.“ Nebo příklad ze skutečnosti: v románu *Jana Eyrová*, který je napsán v ich-formě, by se Charlotte Brontëová projektovala do postavy guvernanky a ve své knize by nám vyprávěla, jak by se byla cítila a chovala, kdyby potkala pana Rochestera. Takováto identifikace autora s fikčním vypravěčem je samozřejmě možná, přinejmenším nepřímo, ale neměli bychom zapomínat, že autoři se mohou projektovat do kterékoli ze svých postav, nejen do referentu zájmena v první osobě. Dokonce i když se autor s vypravěčem v ich-formě identifikuje, vztahy mezi autorem a vypravěčem budou velmi odlišné od vztahů mezi autorem nefaktuálních výpovědí a referentem zájmena v první osobě. Kdyby zájmena *já* a *ty* spadala pod princip minimální odchylky také v případě fikce, vypravěči by byli přímými mluvčími autorů a vyprávěné postavy by vždy byly protějšky čtenáře. Pak bychom jednoduše měli právo neomezeně určovat pozici autora v díle a fikce by ztratila většinu své neurčitosti, která dělá čtení tak lákavým.

II

Rozdíl v chování fikce a nefaktuálů vzhledem k referentům zájmen první a druhé osoby naznačuje, že fikce je produktem radikálně odlišné mentální aktivity.⁹ Budu tuto aktivitu definovat jako *zosobňování* (impersonating) nebo *předstírání jedince, že je někým jiným* (pretending to be somebody else). Je zásadní rozdíl mezi tím, když se někdo projektuje do imaginární situace, v níž přebere nějaké odlišné vlastnosti, jako je tomu v případě nefaktuálů, a když si osvojí naprosto cizí identitu, jako je tomu ve fikci. Budu-li se projektovat do světa, v němž získám některé z rysů náležejících skutečnému Richardu Nixonovi, já ponesu odpovědnost za to, co v té situaci řeknu nebo udělám. Pokud taková imaginární situace skutečně nastane, zavazují se jednat naprosto stejným způsobem. Ale budu-li zosobňovat Richarda Nixona na jevišti, v divadelní hře nebo psaním pastiše nahrávek z aféry Watergate, vzdám se celé své původní osobnosti a neponesu žádnou odpovědnost za to, co řeknu a udělám během zosobňování.

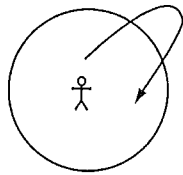
Jsou dvě možnosti, jak určit, zda výpověď zahrnuje akt zosobnění, nebo ne. Zaprvé, ke zosobňování dochází, když se v textu tvrdí nebo z něj vyplývá, že „Já jsem takový a takový“ nebo „Já mám takové a takové vlastnosti“, a přitom tato tvrzení nepopisují skutečného mluvčího. (Posluchač si toho musí být vědom, neboť zosobňování je hra, v níž nejde o to oklamat publikum.) První test platí pro případ personální fikce (personal fiction), například pro takzvané „vyprávění v první osobě“, kde je identita zosobňovaného nebo zástupného mluvčího specifikována vlastním jménem a/nebo souborem popisů. Když ale mluvčí zůstane anonymní — jako v případě, který literární věda běžně nazývá „vyprávěním v třetí osobě“ —, znakem toho, že textová výpověď zahrnuje akt zosobnění, je, že se v ní tvrdí nebo z ní vyplývají taková tvrzení, která skutečný mluvčí nepovažuje za pravdivá, a ani tak nechce být vnímán. Zamysleme se například nad Kafkovým *Procesem*. V této fikci skutečný autor jednoduše předstírá, že je někým, kdo vypráví reálný příběh Josefa K. O tomto zástupném mluvčím víme jen jedinou věc: že jím není Kafka sám. Důvod, proč Kafka nemůže být K., je ten, že používá věty, které předpokládají existenci skutečného Josefa K., například hned úvodní věta: „Patrně učinil někdo na Josefa K. křivé udání, neboť byl, aniž se dopustil něčeho zlého, jednou ráno zatčen.“¹⁰ Vzhledem k tomu, že Kafka nevěří, že K. je příslušníkem skutečného světa, musí jít o výpověď zosobněného mluvčího.

Jak ale víme, že z věty „Patrně učinil někdo na Josefa K. křivé udání“ vyplývá skutečná existence K.? Protože věta neobsahuje žádný explicitní formální příznak ireality. Tím myslím něco jako třeba predikáty *mít sen* a *představovat si* nebo spojku *kdyby* s podmiňovacím způsobem. Tyto explicitní formální příznaky ireality by se měly porovnat s implicitními, mezi něž patří například formulka *byl jednou jeden*. Fikce smí obsahovat implicitní příznaky ireality, ale explicitní nikoli.

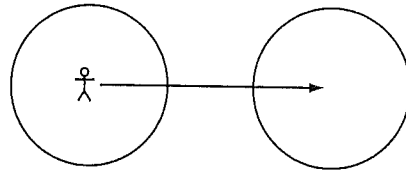
Když zosobněný vypravěč fikce popisuje to, co je pro čtenáře alternativní možný svět, používá tytéž lingvistické formy, které by příslušníci skutečného světa mohli užít při popisu reálné situace. To znamená, že fikční vypravěči, ať už anonymní, či personální, jsou *sami příslušníky* světa, který popisují. U nefaktuálů je to naopak, neboť tam mluvčí popisuje alternativní možný svět prostřednictvím vět, které obsahují explicitní formální příznaky ireality, a představují tedy pohled příslušníka skutečného světa.

Vzhled
faktuálním
Ve faktua
níka skute
svět z per
zosobňuje
o možný
Ib a Ic
Jana Eye
oba velic
opakovar
zosobňu
zosobňo
tisíce a ,

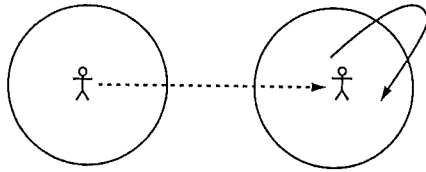
Vzhledem k definici, že fikce je výsledkem aktu zosobnění, můžeme rozdíl mezi faktuálními, nefaktuálními a fikčními výroky představit tak, jak ukazují obrázky níže. Ve faktuálních výrocích (obr. 1a) mluvčí popisuje skutečný svět z perspektivy příslušníka skutečného světa, tedy zevnitř. V nefaktuálech (obr. 1b) popisuje alternativní možný svět z perspektivy skutečného světa, tedy z vnějšku. Ve faktuální fikci (obr. 1c) mluvčí zosobňuje člena určitého světa, který tento svět popisuje zevnitř. (Viz níže pojednání o možných vztazích mezi světy skutečného a zosobněného mluvčího.) Kombinací obr. 1b a 1c můžeme představit případ fikce nefaktuální (obr. 1d). To by byla například Jana Eyerová, když říká: „Kdyby se se mnou pan Rochester neoženil, byli bychom oba velice osamělí.“ Obr. 1e konečně představuje případ fikce uvnitř fikce nebo též opakovaného zosobnění (recurrent impersonating). Ve fikci uvnitř fikce skutečný mluvčí zosobňuje mluvčího, který naopak sám vypráví fikční příběh, a tím předvádí proces zosobňování. Tenhle případ znázorňují všechna rámuující vyprávění, například *Pohádky tisíce a jedné noci* nebo *Dekameron*.

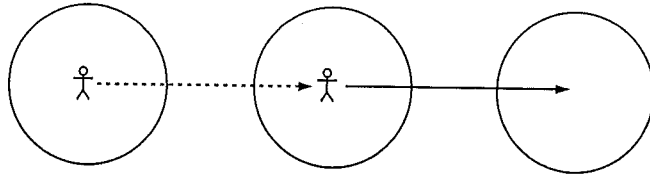
Obr. 1a

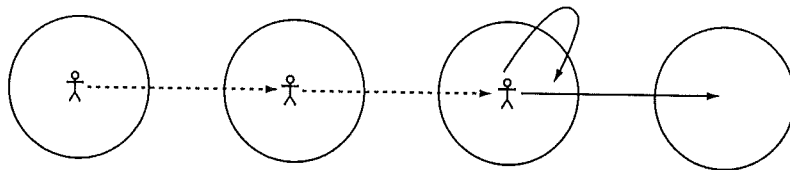
Obr. 1b

Obr. 1c

Obr. 1d

Obr. 1e

zosobňovat -----> vyprávět o ----->

Je-li fikce výsledkem aktu zosobnění, adjektivum fikční se bude týkat specifických způsobů vyprávění/psaní, a nikoli způsobu existence, která je vlastní určitým entitám.¹¹ Pojetí, které předkládám, tedy činí nadbytečným pojem „fikční objekt“, který byl v poslední době ústředním bodem mnohých studií.¹² Jako příslušníci alternativních světů, kteří postrádají své protějšky ve světě reálném, nejsou ve skutečnosti literární postavy jako Sherlock Holmes nebo Emma Bovaryová fikčními entitami, ale prostě entitami nereálnými.

mi. (Nazývám objekt x nereálným, kdykoli skutečný svět není členem množiny světů, pro něž je hodnota výroku „ x existuje“ pravdivá. Nemělo by se zapomínat, že skutečné objekty mohou být stejně dobře příslušníky nereálných světů nebo v nich mít své protějšky.) Z pohledu skutečného světa představují Sherlock Holmes i Emma Bovaryová ten samý způsob existence jako entita, k níž se odkazuje jako k „Hurikánovi“ v nefaktuálních, nefikčních tvrzeních (Id).

Když říkám, že literární postavy vlastně nejsou fikční, není mým záměrem popřít fakt, že vzešly z fikčního diskurzu, ale chci jednoduše poukázat na to, že ne každý diskurz, který se jich týká, odpovídá definici fikčního vyjádření. Když literární kritik napíše: „Emma Bovaryová je obětí provinční buržoazní společnosti,“ nepředvádí akt zosobnění. Ačkoli je pravda, že ve větě není obsažen žádný formální příznak ireality a že by tedy mohla být z Flaubertova románu, je zároveň pravda i to, že kritik nepředstírá, že by byl vypravěčem, který jako skutečnou událost vypráví životní příběh Emmy Bovaryové. Jakmile je věta jednou přenesena do kontextu kritické eseje, zcela zřejmě tím spadá pod rámec operátoru, který je známkou neskutečnosti světa, k němuž se odkazuje. Takový operátor může být přítomný v názvu či v předcházející větě a nebo může být prostě implikován žánrem (tak jako u kritické eseje). Pokud je kritikův výrok podřízen implicitnímu nebo explicitnímu operátoru typu „ve světě ztvárněném Flaubertovou novelou“, potom je nefaktuální a odpovídá situaci, kterou představuje obr. 1b. Mohou-li být neskutečné bytosti vyvolány prostřednictvím nefaktuálního diskurzu, je Napoleon z *Vojny a míru* příkladem opačného případu, skutečné entity, o níž se hovoří fikčně.

III

Především charakterizace fikčního diskurzu vykazuje důležité podobnosti s popisem, který podal Searle.¹³ Searle v podstatě prohlašuje, že fikce je produktem předstírání mluvčího, že je někým jiným. Searlův popis se však od mého liší v případě anonymní fikce. Zatímco podle mě skutečný mluvčí předstírá, že je nespécifikovaným vypravěčem, Searle s pojmem zástupného mluvčího nepracuje. Podle něj autor anonymní fikce nepředstírá, že je někdo jiný, ale jednoduše předstírá vykonávání řečových aktů. To je stejně jako přirovnávat personální fikci k předstírání mluvčího, že je Richard Nixon, a anonymní fikci k předstírání mluvčího, že je nemocný. Jenže když jedinec předstírá, že je nemocný, podrží si svou základní identitu, což svědčí o aktu zosobnění. Narozdíl od zde předkládaného popisu tedy Searle ve svém pojetí uplatňuje na implikovaného vypravěče v anonymní fikci princip minimální odchylky.

Další závažný rozdíl mezi Searlovým a mým návrhem se týká postavení vět, které se vztahují k příslušníkům skutečného světa ve fikční konstrukci. (Srov. výše uvedený příklad „Devětadvacátého května [1812] vyjel Napoleon z Drážďan“.) Searle by řekl, že když autor hovoří o vymyšlených postavách, pouze předstírá, že o nich mluví, zatímco hovoří-li o entitách ze skutečného světa, předvádí opravdový akt promluvy. Pokud o těchto entitách předloží nesprávná fakta, bude to považováno za chybu. Tolstoj může jako autor *Vojny a míru* říci o Nataše, která je vymyšlenou postavou, cokoli se mu zachce, ale když píše o Napoleonovi, musí respektovat historická fakta. Román *Vojna a mír* je tedy směsicí spolehlivých výpovědí, které sděluje autor, a fikčních výroků zástupného mluvčího (nebo — pro Searlovo pojetí anonymní fikce přesněji — fikčních výroků, o nichž autor prostě předstírá, že je pronáší). Pojetí navržené Searlem každopádně naráží na vážné potíže v případě personální fikce. Vezměme si na ukázkou případ povídek o Sherlocku Holmesovi. Tam, kde text vypovídá o Sherlocku Holmesovi, by Searle řekl, že Conan Doyle předstírá, že je doktor Watson, ale když se text týká Londýna, řekl by, že Conan Doyle hovoří právě jako Conan Doyle. Člověk se nestačí divit, co se stane s doktorem Watsonem vždy, když se v textu vypráví o Londýně. Se stejným podivem se lze ptát, kdo tedy vlastně pronáší větu: „Sherlock Holmes žil v Londýně.“ Připíšeme-li zmínku o Londýně Conanu Doylovi a zmínku o Sherlocku Holmesovi doktoru Watsonovi, jednota řečového aktu se poruší. Přitom postulát, na němž se zakládá Searlova teorie řečových aktů, je právě ten, že promluvy jsou základní jednotky komunikace. Má-li být jednota řečového aktu, v němž se tvrdí, že Sherlock Holmes žil v Londýně, zachována, musíme obě části připsat témuž mluvčímu, a to doktoru Watsonovi.

Analogicky vypovídá tento vypovídající historické tvůrčího sv knihu, v i ostatně s Důvo světa, je o nereálném světě nativních překlad Zástupn tože ob: do té m

IV

Pro: stupně ze všer Nálepk vyznač vat po pravdi který blém i ho sv zaruči Vše, c nebo ním : zjistit fakta' Faktu mají V ko kový relat tů.¹⁷

níž vě mi sv

světů,
tečné
pro-
gová
efak-

opřít
kurz,
mma
čkoli
ohla
avě-
le je
mec
átor
ován
lebo
n je
tosti
dem

em,
rání
mní
ivě-
fik-
ctů.
ard
nec
šní.
im-

eré
ný
kl,
m-
ud
že
nu
na
ip-
o-
ně
vř-
ir-
ia,
co
m
.“
k-
lá
r-
r-
i.

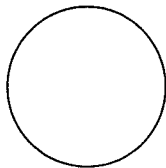
velik 2

Analogicky: musíme předpokládat, že anonymní vypravěč ve *Vojně a míru* je schopen vypovídat zároveň o Nataše i Napoleonovi. Navzdory tomu, co prohlašuje Searle, nemá tento vypravěč žádnou striktní povinnost vypovídat o Napoleonovi výhradně ve smyslu historické pravdivosti. Tak jako si umíme Napoleona představit jako příslušníka alternativního světa, obestavíme-li jeho jméno kontrafaktuály, romanopisec může klidně napsat knihu, v níž excísař nezemře na Sv. Heleně, ale uprchne do New Orleans.¹⁴ (Což už ostatně skutečně napsal německý dramatik Georg Kaiser.)

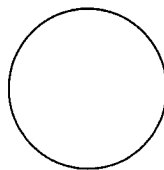
Důvodem potíží, na které Searle naráží u fikčních tvrzení o příslušnících skutečného světa, je to, že nepoužívá pojem alternativní svět. Podle něj prostě autor buď mluví o nereálných entitách a pak jen předstírá, že o nich vypovídá, anebo vypráví o skutečném světě a potom vypovídá doopravdy. Spojením pojmu zosobňování s pojmem alternativního světa a za předpokladu, že alternativní světy mohou představovat různé stupně překrytí se skutečným světem, se problémům v Searlově přístupu můžeme vyhnout. Zástupný mluvčí z *Vojny a míru* může referovat jak k Napoleonovi, tak i k Nataše, protože oba jsou členy stejného fikčního světa. Svět *Vojny a míru* se skutečnému světu podobá do té míry, že do něj patří Napoleon, a liší se od něj natolik, že do něj patří Nataša.¹⁵

IV

Prozkoumejme nyní hlouběji myšlenku, že fikční světy mohou představovat různé stupně podobnosti se skutečným světem. Nejdřív by měla být učiněna poznámka, že ze všech možných světů může být jen jeden danou postavou chápán jako skutečný. Nálepka „skutečný svět“ (actual world) má relativní referenci: pro každého jedince vyznačí ten svět, do něž jedinec náleží. Na základě těchto postřehů můžeme definovat pojem „fikční svět“ jako soubor faktů popsaných výpověďmi, které mají kladnou pravdivostní hodnotu ve světě zosobněného mluvčího. Tato definice vyvolá problém, který nemůže být v rámci tohoto článku odpovídajícím způsobem vyřešen, totiž problém rozhodnutí, pro koho musí být výpověď pravdivá, aby mohla tvořit součást fikčního světa. Ve velké většině případů má zosobněný mluvčí dostatečnou autoritu, aby zaručil pravdivost svého diskurzu (viz Lubomír Doležel k otázce narativní autority).¹⁶ Vše, co prohlásí, má tedy platnost faktů. Jestliže si ale fikční mluvčí očividně protiřečí nebo jsou-li důvody pro zpochybnění jeho upřímnosti, musí se čtenář podívat po jiném zdroji autentifikace. Jedním z nejzávažnějších úkolů stojících před čtenářem je tedy zjistit, co je a co není skutečné ve světě popisovaném zosobněným mluvčím. Tato „nefakta“ by měla být odlišena od „fakt“ bez ohledu na to, jak závažná se čtenáři jeví. Faktuální svět dané fikce stojí proti pozadí všech alternativních možných světů, k nimž mají jejich příslušníci přístup skrze sny, předpovědi, příběhy a kontrafaktuální myšlení. V kontrastu k fikčnímu světu by se toto pozadí mohlo nazývat fikčním horizontem. Takový román jako *Don Quijote* znázorňuje důležitost relací dosažitelnosti (accessibility relations) mezi faktuálním světem fikce a jeho horizontu alternativních možných světů.¹⁷ (Srov. příspěvky Lubomíra Doležela a Thomase Pavela.)¹⁸

Výroky, které jsou pravdivé ve skutečném světě.

Výroky, které jsou pravdivé ve fikčním světě.

Obr. 2a

Typy možných vztahů mezi skutečným a fikčním světem jsou nastíněny na obrázcích níže.¹⁹ Jak ukazují předložené příklady, vztah mezi dvěma světy je základem žánru: vědět, že nějaký text je pohádka nebo legenda, povídka science fiction nebo historický milostný román, znamená předem alespoň přibližně vědět, které aspekty skutečného světa budou sdíleny světem fikčním. Ale protože proces rozumění se řídí principem

Opravda?

a co to znamená? semantický svět, nebo pouze záblesk?

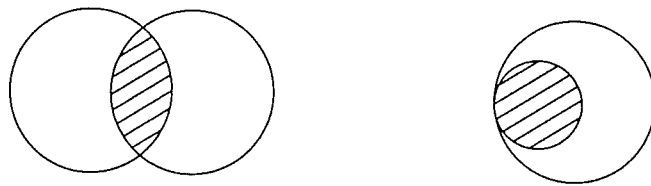
minimální odchylky, který čtenáři stanovuje model a zakazuje mu ho bezdůvodně upravovat, i čtenář, který se pustí do čtení fikce bez předběžné znalosti jejího žánru, je stále zcela schopný rekonstruovat svět vytvořený textem.

První diagram (obr. 2a) znázorňuje případ nulového překrytí skutečného a fikčního světa. V takové situaci není žádná výpověď pravdivá v obou světech zároveň. Příklad takové situace najdeme v nonsensových verších Lewise Carrola (z knihy *Za zrcadlem*):

*Je svačvečer. Lysperní jezeleni
se vírně vrtáčeji v mokřavě.
Vetchaří hadroušci jsou roztruchleni
a selvy syští tesknoskuhravě.²⁰*

Ačkoli jazykem básně je angličtina — jak nám říká syntax a fonologie —, žádná z entit, které jsou v básni zmíněny, nepřísluší ke skutečnému světu. Zatímco skutečný svět je určován výroky typu „lidé existují“, „stromy jsou zelené“ atd., fikční svět popisují výroky „jezeleni existují“, „být lysperný je pravděpodobně vlastností jezelenů“ atd. Protože výrok nemůže být pravdivý ve světě, v němž postrádá referent, nenastává zde mezi světem básně a skutečným světem ve výpovědích žádné překrytí. Aby báseň znázorňovala situaci představovanou obrázkem 2a, musíme předpokládat, že princip minimální odchylky automaticky nefunguje u existenčních výroků (tzn. u výroků, které nestanovují nic jiného než samu existenci určitého objektu). Kdyby tomu bylo opačně, všechno, co existuje ve skutečném světě, by existovalo také ve fikčním světě — pokud by nebylo řečeno jinak. Takovému závěru se lze vyhnout požadavkem, aby existenční tvrzení byla do fikčního světa pojímána pouze tehdy, odkazuje-li text k jejich předmětu explicitně. Nejsou-li v Carrollově básni stromy ani lidé zmíněni, fikční svět není popsán výroky „lidé existují“ a „stromy existují“. Problém tohoto omezení je v tom, že příliš přísně omezuje inventář některých fikčních světů. Pokud by v realistickém románu nebyla tvrzení o koních nebo stromech, čtenáře by to vedlo k mylnému závěru, že fikční svět takové entity neobsahuje. Způsob, jak se vyhnout tomuto protiintuitivnímu důsledku, je přijmout předpoklad, že v případě existenčních tvrzení pracuje princip minimální odchylky s celými třídami, nikoli s izolovanými objekty. Jestliže se text zmiňuje o příslušníku nějaké třídy, budou do fikčního světa pojata tvrzení stanovující existenci všech ostatních členů stejné třídy. Zmínka o žluté barvě ve fikci tedy bude znamenat existenci celého barevného spektra ve světě této fikce — pokud samozřejmě nebude v textu explicitně zmíněna absence některé barvy (což je třeba případ z dětského příběhu, v němž se dvě kotata pokoušejí vynalézt zelenou barvu mícháním všech ostatních barev). Stejně tak přítomnost oblohy ve fikci zajišťuje existenci země. Princip minimální odchylky také pracuje s částmi a celky: má-li fikční svět lidi, obsahuje také nohy, jsou-li v něm stromy, má i lesy.

Druhý diagram znázorňuje případ značného překrytí skutečného a fikčního světa. Některá tvrzení jsou pravdivá pouze ve skutečném světě, některá pouze ve fikčním a některá pak v obou dvou zároveň (viz obr. 2b). Tuhle situaci lze uvést na příkladu pohádek. Svět pohádky zahrnuje všechny typy objektů ze skutečného světa, nebo alespoň z nějakého jeho předprůmyslového stavu.

Obr. 2b a 2c

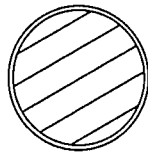
To znamená, že výroky jako „stromy existují“ a „lidé chodí po nohou“ jsou oběma světům společné. Výroky omezené na fikční svět náležejí do dvou kategorií: do

jedné ty, které jsou ve skutečném světě nepravdivé (například „Koně umí létat“), do druhé ty, které jsou ve skutečném světě neurčené. Tato druhá kategorie zahrnuje všechna tvrzení týkající se v pohádce imaginárních postav („Popelka existuje“, „Popelka je krásná“ atd.). O skutečném světě můžeme naopak říci, že obsahuje jak výroky, které jsou ve fikčním světě pohádky nepravdivé, tak výroky, které jsou v pohádce neurčené. Ty první jsou negacemi výpovědí omezených na fikční svět („Koně neumí létat“) a ty druhé se týkají částečných příslušníků skutečného světa, jako je Paris nebo Johanka z Arku. Svět pohádek může být nejbližší možný k preindustriálnímu stavu skutečného světa, ale ne ve smyslu zahrnování stejných jedinců. Je třeba poznamenat, že tento druhý princip neplatí pro žánr legendy, která vypovídá o nadpřirozených skutečích historických postav.

Třetí diagram znázorňuje případ absolutního zahrnutí skutečného světa do světa fikce (viz obr. 2c). Tato situace se dá najít v některých historických románech s určitelným dějinným a zeměpisným umístěním. (Jsou-li vlastnosti některých postav pozměněny, text náleží do předcházející třídy.) V tomto typu fikce je ve fikčním světě pravdivé vše, co je pravdivé ve skutečném světě. Dokud se děj románu odehrává v prostoru skutečného světa, musí se předpokládat, že geografie fikčního světa je podobná té skutečné. Vypráví-li román o Paříži, jeho svět musí právě tak obsahovat i Londýn, pokud skutečná města náležejí do stejné třídy. Stejná je i pravdivost historických postav: přestože *Vojna a mír* nevypráví o Napoleonových bratrech, princip minimální odchylky vybízí čtenáře k předpokladu, že Napoleon z *Vojny a míru* má stejný počet bratrů jako skutečný Napoleon. Interpretace románu založené na domněnce, že Napoleon byl jedináček, jsou automaticky chybné — zatímco interpretace založené na tom, že měl určitý počet bratrů, jsou jednoduše irelevantní, vzhledem k faktu, že Napoleonovi bratři v románu nehrají žádnou roli. V realistickém románu je jediný rozdíl mezi skutečným a fikčním světem v tom, že ten druhý obsahuje některé členy navíc — imaginární románové postavy. Výpovědi o těchto postavách jsou ve fikčním světě pravdivé, ale ve skutečném světě neurčené, neboť v něm postrádají referent. Jsou-li nějaké výpovědi ve fikčním světě pravdivé, ale ve skutečném nepravdivé, půjde o existenční výpovědi týkající se vymyšlených postav (například „Nataša existuje“).

Poslední diagram (obr. 2d) znázorňuje případ absolutního, nebo téměř absolutního překrytí skutečného a fikčního světa. Příklad pro tuto situaci najdeme v Platónových dialozích.²¹ Sokrates je vzhledem k Platónovi zosobněný mluvčí, ale náleží do stejného světa a vše, co řekne, by mělo být ve skutečném světě považováno za pravdivé nebo potenciálně pravdivé. Toto pojetí nás nezavazuje k pohledu, že Platón souhlasí s každým tvrzením, které je v dialozích vyjádřeno. Sokratovi partneři často tvrdí očividně nepravdivé věci. Ale mezi těmito prohlášeními a nepravdivými výroky jiných fikčních žánrů, například pohádek, je podstatný rozdíl. V případě pohádky se po čtenáři žádá, aby rekonstruoval svět, do něž budou tvrzení z textu pojata, zatímco v případě Platónových dialogů se předpokládá, že čtenář bude chápat nepravdivé výroky jako příklady chybného úsudku a vyloučí je ze svého obrazu skutečného světa. V tomto typu fikce by se vše vyřčené nebo implikované mělo zhodnotit ve skutečném světě, kromě implicitních výpovědí týkajících se řečového aktu samého. Když Sokrates v dialozích říká, že duše je nesmrtelná, nepředkládá Platón jako odpovídající popis skutečné události závěr: „Jedinec jménem Sokrates vyřkl slova ‚Duše je nesmrtelná!‘“

Obr. 2d

V předchozích příkladech byl principem minimální odchylky skutečný svět pojímán jako model pro rekonstrukci fikčního světa. Ale tento princip umožňuje rovněž

zvolit si za takový model jiný fikční svět. Tento případ nastává, kdykoli autor rozšiřuje, přepisuje nebo paroduje již existující fikci nebo když se v díle popisuje nejen jeho vlastní svět, ale také svět nějaké jiné fikce jako skutečný svět. V těchto případech se předpokládá, že fikční svět, který slouží jako model, je čtenáři již znám, že již byl například rekonstruován jako svět nejbližší možný skutečnému světu. Vztah mezi modelem a rekonstruovaným světem je buď vztahem zahrnutí, nebo překrytí. Příkladem zahrnutí jsou moderní pokračování *Bouřlivých výšin*, která vyprávějí o životě postav po událostech (nebo před nimi) zachycených v románu Emily Brontëové, nebo povídky o Sherlocku Holmesovi, které nedávno napsal syn Conana Doylea. Svět vytvořený těmito texty obsahuje všechny prvky původní fikce plus další postavy a události navíc. Aby šlo o překrytí, musí být v novém textu některá fakta z původní fikce změněna. Příkladem této situace (diskutované například i Thomasem Pavlem)²² je hra anglického dramatika z 18. století Nahuma Tatea, který postavě Cordélie ze Shakespearova *Krále Leara* přisuzuje zcela jiný osud: místo aby zemřela, přežije a provdá se za Edgara. Vztah Tateovy Cordélie k Shakespearově postavě je stejný jako vztah mezi Napoleonem Georga Kaisera a skutečnou historickou postavou: jsou to protějšky jedné a té samé bytosti, mají stejnou základní identitu, ale obývají odlišné možné světy.

Nahlížení fikčních univerz principem minimální odchylky má zajímavý důsledek v tom, že se jím řeší problém ontologického statusu jejich příslušníků. Jedna z nejvíce diskutovaných otázek se zabývá tím, zda jsou imaginární referenty fikčních diskurzů kompletní, nebo nekompletní objekty. Aby byl objekt kompletní, musí vyhovovat vzorci $f(x) \vee \neg f(x)$. Tento vzorec — o němž se předpokládá, že platí pro všechny příslušníky skutečného světa — znamená, že každá myslitelná výpověď je pro x buď pravdivá, nebo nepravdivá. Zastánci teze o fikční nekompletnosti trvají na tom, že pokud v textu Conana Doylea není nikde zmíněn počet vlasů na hlavě Sherlocka Holmese, slavný detektiv nikdy nemůže vyhovovat ani výroku „Sherlock Holmes má 1 234 567 890 vlasů“, ani jeho negaci.²³ Přistoupíme-li ke světu povídek Conana Doylea s pomocí principu minimální odchylky, svěřujeme se předpokladu, že ontologický status Sherlocka Holmese je ve světě povídek stejný jako status každé normální lidské bytosti ve skutečném světě. Pokud by Sherlock Holmes byl nekompletním objektem, lišil by se od skutečných lidí způsobem, který v textu není explicitně ani implicitně určen. Bylo by pak zcela na místě předpokládat, že Sherlock Holmes má zelený ohon a fialové rohy. Tím, že čtenáře vybízí, aby při rekonstrukci postavy Sherlocka Holmese použil svou znalost skutečných lidských bytostí, činí princip minimální odchylky každou výpověď vzhledem k Doylevu hrdinovi buď pravdivou, nebo nepravdivou. Neschopnost čtenáře rozhodnout, zda Sherlock Holmes má na hlavě 1 234 567 890 vlasů, nebo nemá, souvisí s jeho neschopností určit pravdivostní hodnotu stejného tvrzení pro Richarda Nixona: v obou případech mu chybí informace nezbytné pro to, aby mohl rozhodnout. Jediný rozdíl je v tom, že v Holmesově případě je tato informace beznadějně ztracená, zatímco v Nixonově případě by se jednoho dne mohla stát dosažitelná.

V

V závěru tohoto článku bych se ráda vrátila k problému klasifikace příkladů (1a)–(1h). V předchozí části bylo stanoveno, že akt zosobnění nutně neznamená vytvoření alternativního možného světa, ani o něm nemusí vypovídat. Nezávislost těchto dvou kategorií nám umožňuje klasifikovat napříč dichotomie „+/-“ reference k alternativnímu možnému světu“ a „+/- zosobnění“. Výsledný model je na obr. 3. Na základě tohoto modelu můžeme podat jak široce obecnou, tak i úzce vymezenou definici fikčního diskurzu. Široká definice říká, že fikce je diskurz vyžadující akt zosobnění, zatímco úzké vymezení fikce po ní žádá splnění dvou požadavků: vedle zosobnění ještě také vytvoření alternativního možného světa. Zdá se, že druhá definice odpovídá většinové intuici. Poznamenejme, že otcova hra „Jsem chlupatá zelená příšera“ spadá do stejné klasifikační kategorie s příklady literární fikce, jako je věta z pohádky „Byl jednou jeden“. Výpověď tatínka i vypravěče pohádky vyžaduje akt zosobnění, obě vytvářejí alternativní možný svět, a ať jsou rozdíly, které předestřou, jakékoli, nikdy nebudou hrát roli v protikladu fikce vs. non-fikce. Tatínkova výpověď je velmi spontánním projevem a dala

il popis wmlnem

to je ten Sherlock
beznadějně?
ne!
to je předpoklad!

by
nál
dis

žc
sk
je
st
ho
m
a
tv
vě
m
zi
al
ro
e,
V
m
p
n
ši
ri
v
g

zšířu-
jeho
ch se
iž byl
zi mo-
ladem
ostav
ostav
povíd-
rořený
navíc.
ěněna.
ického
a Krále
dgara.
poleo-
é a té

isledek
nejvíce
iskurzů
: vzorci
slušníky
radivá,
v textu
slavný
67 890
oci prin-
erlocka
ve sku-
y se od
Bylo by
vé rohy.
ižil svou
ýpověď
ost čte-
o nemá,
Richarda
rozhod-
znadějně
itelná.

lů (1a)—
vytvoření
hto dvou
ativnímu
ě tohoto
ního dis-
nco úzké
i vytvoře-
vé intuici.
né klasifi-
u jeden“.
alternativ-
hrát roli
em a dala

by se přirovnat k divokým druhům rostlin, zatímco výpověď pohádkáře je kultivar, náležející k oficiálnímu žánru. Zdá se, že co platí ve světě rostlin, bude platné i ve světě diskurzu: kultivar může být vyšlechtěn pouze z druhů, které existují v divoké přírodě.

Výpověď se týká alternativního možného světa

	-	+
-	George Washington se narodil v roce 1732	Představte si, že jsem závodil... Minulou noc se mi zdálo, že jsem chytil... Byl Richardem Nixonem...
+	Sokrates: Duše je nesmrtelná	Byl jednou jeden... Jsem chlupatá zelená příšera...

Obr. 3

Kdyby nebylo posledního příkladu (1h), výše uvedený přehled by mohl být považován za definitivní. Ale výrok milovníka rostlin „Tupá trávo, hodláš mi pojit?“ se skutečně nehodilo žádné ze čtyř kategorií. Toto užití jazyka kombinuje akt sebeprojektování do alternativního světa s aktem zosobnění. Mluví-li někdo na rostlinu, předstírá, že je ve světě, v němž jsou rostliny schopné rozumět lidské řeči, ale *já* a *ty* tohoto světa si podržují identitu *já* a *ty* světa skutečného. Pomocí tohoto typu výpovědi mluvčí přímo vyjadřuje své skutečné city ke skutečné rostlině. Referenty zájmen první a druhé osoby tedy spadají pod princip minimální odchylky. Ale narozdíl od ostatních tvrzení vyžadujících projekci osoby mluvčího do alternativního světa neobsahuje tato věta žádný formální příznak ireality. Vyjadřuje víru, kterou nelze připsat skutečnému mluvčímu, totiž že rostliny jsou inteligentní bytosti. Příslušník světa, v němž rostliny rozumí lidské řeči, by užil přesně tutéž větu. Jediný možný závěr je, že mluvčí provádí akt zosobnění, jímž předstírá, že je sám sebou stojícím před inteligentním protějškem rostliny. Zatímco mluvčí, který pronáší kontrafaktuál v první osobě, si od svého alterega v jiném světě udržuje odstup, autor výroku (1h) přímo hraje roli svého protějšku. Výrok milovníka rostlin tedy nabízí příklad situace, kterou Searle — dle mého názoru mylně — vztahuje na anonymní fikci: provádění aktu předstírání bez toho, aby byla přijata cizí identita. Předstírání mluvčího, že hovoří s inteligentní rostlinou, má vskutku mnohem blíže k předstírání, že je nemocný, než že je Richard Nixon. Abychom odlišili výrok (1h) jak od nefaktuálů, tak od fikčních tvrzení, potřebujeme rozdělit kategorii „zosobnění“ na „zosobnění sebe sama“ proti „zosobnění někoho jiného“. Zájmeno v první a druhé osobě bude spadat pod princip minimální odchylky v první podkategorii, ale ve druhé nikoli. Výsledná tabulka bude vypadat tak, jak je ukázáno na obr. 4.

Výpověď se týká skutečného světa   Výpověď se týká alternativního možného světa

Žádné zosobnění	George Washington se narodil v roce 1732	Nefaktuály 1c, 1d, 1e
Zosobnění sebe sama	/	Tupá trávo, hodláš mi pojit?
Zosobnění někoho jiného	Sokrates: Duše je nesmrtelná	Byl jednou jeden... Jsem chlupatá zelená příšera...

Obr. 4

Všimněme si, že jedna z možností zůstala nerealizovaná. Je nesmyslné zosobňovat sebe sama jako příslušníka skutečného světa, pokud by takové chování znamenalo předstírat, že všechno zůstává absolutně stejné jako ve skutečnosti. Na to, abychom objasnili i případy fikce uvnitř fikce, fikčních nefaktuálů, fikčních sebezosobnění (například když vypravěč románu mluví k rostlině), nebo dokonce i nefaktuálních sebezosobnění (když říká „Tupá trávo, kdyby nebylo mé něžné, milující péče, chtěla bys a byla ta tam“), je zapotřebí pouze opět aplikovat stejnou skupinu distinktivních znaků v rámci těchto dvou podkategorií zosobňování.

Přeložila Jitka Cardová.

Přeloženo z anglického originálu Marie-Laure Ryanová, „Fiction, Non-factuals, and Principle of Minimal Departure“, *Poetics* 9, 1980, s. 403—422.

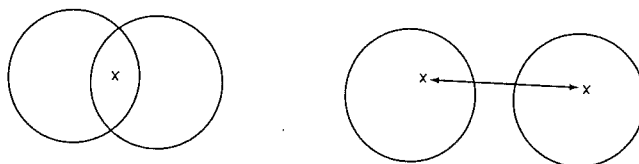
Aluze děkuje nakladatelům časopisu *Poetics* za svolení k otištění překladu a profesorce Ryanové za zprostředkování souhlasu k publikaci.

The publisher wishes to thank editors of *Poetics* and Professor Marie-Laure Ryan for permission to a single publication of the Czech translation.

Předběžná verze tohoto článku byla přečtena na čtvrtém výročním setkání Americké sémiotické společnosti (Semiotic Society of America), které se konalo 4.—7. října 1979 na University of Indiana (Bloomington, Indiana). Ráda bych poděkovala Jean Charneyové z katedry lingvistiky na University of Colorado v Boulderu za přečtení rukopisu a komentáře k němu.

- 1 Mohli bychom ho nazývat alternativní možný svět, pokud tím budeme rozumět svět myšlenkově, nikoli hmotně možný. Světy vytvářené lidskou představivostí mohou porušovat přírodní zákony a zbývá zjistit, do jaké míry mohou porušovat také zákony logiky. (Znají příslušníci některého imaginárního světa „kulatý čtverec“? Mohou imaginární světy obsahovat kontradikce?) Přijmeme-li princip neomezené imaginace, vše představitelné a vyjádřitelné správně utvořenou větou bude minimálně pro jeden ze světů pravdivé a minimálně pro jeden z nich nepravdivé. Dokud ovšem tento koncept možných světů nedovolí, aby výroky byly i pro všechny světy pravdivé a nebo pro všechny z nich nepravdivé, nebude moci být využit pro definování modálních operátorů nutnosti a možnosti. V tomto ohledu se liší od příbuzného pojetí používaného v modální logice.
- 2 Bennison Gray, *The phenomenon of literature*, Haag, Mouton 1975, s. 117.
- 3 Citujeme podle českého vydání v překladu Tamary a Viléma Sýkorových: Lev Nikolajevič Tolstoj, *Vojna a mír*, III. díl, Praha, Naše vojsko 1976, s. 14. *Pozn. překl.*
- 4 Předpokládám v tomto článku, že svět je vůči skutečnému světu alternativní, pokud alespoň jedna výpověď obdrží v tomto a ve skutečném světě rozdílnou pravdivostní hodnotu. (Věnujte však pozornost níže následující diskusi nad Platónovými dialogy o možném omezení tohoto předpokladu.)
- 5 Hans Reichenbach, *Laws, modalities, and counterfactuals*, University of California Press, 1976.
- 6 Toto pojetí je nastíněno v knize: David Lewis, *Counterfactuals*, Cambridge, Harvard University Press 1973.
- 7 Srov. David Lewis, „Truth in fiction“, *American Philosophical Quarterly* 15, 1978, s. 37—46.
- 8 Abychom objasnili, jak je možné užívat nefaktuály s vlastními jmény nebo se zájmeny v první a druhé osobě, musíme přijmout představu, že každý jedinec má své protějšky v alternativních možných světech. Na vztahy mezi nimi lze očima modálních logiků pohlížet dvěma způsoby. Někteří (Carnap, Kripke, Hintikka) „navrhují takové interpretace kvantifikované modální logiky, podle nichž smí jedna věc existovat v několika světech“ (srov. David Lewis, „Counterparts and quantified modal logic“, *Journal of Philosophy* 15, 1968, s. 115). Zastánci tohoto pojetí by řekli, že „[jedinci existují] v několika světech, v nichž [mají] poněkud odlišné vlastnosti a dějí se [jim] trochu jiné věci“ (srov. tamtéž, s. 114). Podle druhého pohledu, který zastává Lewis, jsou jedinci příslušníky pouze jednoho světa, ale jsou spojeni relacemi protějšku (counterpart relations) s jedinci v ostatních možných světech. Lewis si tyto vztahy představuje jako „zástupnost identity mezi věcmi v odlišných světech“ (srov. tamtéž, s. 114). První pojetí lze graficky znázornit pomocí obr. A, druhé pomocí obr. B. Představíme-li si mezisvětové vztahy podle modelu

A nebo B, jednotlivci obývající odlišné světy budou považováni za vzájemné protějšky, jestliže se známý člen z dvojice použije pro rekonstrukci toho druhého. Zdá se, že oba přístupy předpokládají rozdíl mezi esenciálními a nahodilými vlastnostmi. Románový nebo nefaktuální pes Napoleon by se dal těžko počítat mezi odpovídající protějšky císaře Napoleona, protože postrádá základní vlastnost — být člověkem. Asi bychom sotva dokázali smysluplně dokončit větu „Kdyby byl Napoleon pes“ a také spisovatel by jen těžko přesvědčoval čtenáře, že ve světě jeho románu je císař pes. Pokud se ale proměňují jen nahodilé rysy, spoje mezikosmické identity (nebo, podle Lewise, vztahy mezi odpovídajícími protějšky) to nezasáhne. Větu „Kdyby Napoleon“ můžeme dokončit smysluplně jakýmkoli výrokem, který se bude týkat lidské bytosti (i včetně výroku „Kdyby Napoleon byl žena“), pokud to ovšem v důsledku nebude znamenat „Kdyby Napoleon nebyl sám sebou“, neboť by šlo o kontradikci.

obr. A, B

To, že k sobě mohou být jedinci, kteří obývají jiné světy a mají částečně odlišné vlastnosti, vztaženi prostřednictvím stejného jména, má významný dopad pro teorii jmen. Abychom to vysvětlili, musíme odmítnout tezi, že vlastní jména zastupují soubory popisů (tento názor zastával Frege a Wittgenstein, v dopsané podobě také Searle), a místo ní přijmout teorii v literatuře známou jako „kauzální teorie jmen“ (navržena Saulem Kripkem v článku „Naming and Necessity“, in: *Semantics of natural languages* [ed. D. Davidson — G. Harman], Reidel, Dordrecht 1972; k její aplikaci na problémy fikce viz Thomas Pavel, „Fiction and the causal theory of names“, *Poetics* 8, 1979, s. 179—191.). Podle této teorie jsou jména „rigidní designátory“ (rigid designators), přilepené na konkrétní předměty, k nimž odkazují bez ohledu na možné změny vlastností těchto předmětů. Příklad první a druhé osoby zájmen v nefaktuálních lze připodobnit problému vlastních jmen, podíváme-li se na ně jako na jména, jimiž mluví musí odkazovat k sobě a ke svým adresátům. Kauzální teorie jmen však naráží na lehkou obtíž ve výrocích typu „Kdybych byl Richard Nixon“. Abychom se vyhnuli parafrázím jako „Kdybych byl ta osoba, k níž se odkazuje jako k Richardu Nixonovi“, které v důsledku obsahují kontradikci „Kdybych nebyl sám sebou“, nesmíme takový výrok interpretovat doslovně, ale jako idiom zástupný za výrok „Kdybych měl některé z rysů, které popisují jedince nazývaného Richard Nixon“.

9 Jiným typem výroku, který neobsahuje spoje identity mezi referenty zájmen první a druhé osoby a skutečným mluvčím a posluchačem, jsou metajazykové výroky, například takové, jejichž sémantická reprezentace obsahuje složku „x... je jazyková jednotka“. Tato třída výroků zahrnuje přímé citáty a lingvistické příklady.

10 Citujeme podle českého vydání v překladu Dagmar a Pavla Eisnerových: Franz Kafka, *Proces*, Praha, Argo 1995, s. 7. Pozn. překl.

11 Termín „fikční svět“, jak je užíván v tomto článku (viz níže), by měl být chápán jako „svět, o němž se mluví ve fikčním diskurzu“.

12 Srov. Peter van Inwagen, „Creatures of fiction“, *American Philosophical Quarterly* 14, 1977, s. 299—308; Robert Howell, „Fictional objects: how they are and how they aren't“, *Poetics* 8, 1979, s. 193—211; John Woods, „Meinongian theories of fictional objects“, *Journal of Literary Semantics* 7, 1978, s. 65—70; Richard Routley, „The semantical structure of fictional discourse“, *Poetics* 8, 1979, s. 3—30.

13 John Searle, „The logical status of fiction“, *New Literary History* 6, 1975, s. 319—332.

14 Člověk by se mohl nanejvýš dovolávat jakéhosi druhu sportovního chování, jež by autory fikce morálně zavazovalo respektovat historická fakta v případě málo známých skutečností. Důvodem pro takový morální závazek je fakt, že mnoho čtenářů převrací princip minimální odchylky a v těch oblastech, pro něž postrádají dostatek informací, konstruují svou představu reality jako nejbližší možnou vůči světu v dané fikci. Znamé příklady této tendence jsou Don Quijote a Emma Bovaryová. Román popisující Napoleonův útěk do New Orleans nikoho nezmylí, protože fakt jeho smrti na svatě Heleně patří k všeobecnému přehledu, ale kdyby dílo popisovalo císařovu

slabost pro určitého spisovatele, jehož ve skutečnosti nikdy nečetl, lidé by si takovou výpověď zabudovali do své představy o skutečném Napoleonovi.

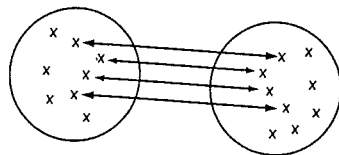
15 Jediná nefikční tvrzení, jaká se mohou objevit ve fikční konstrukci, jsou metanarativní komentáře sdělující nebo implikující, že všechny ostatní text je fikce. Příkladem je pasáž z Fowlese: „Nevím. Příběh, který vyprávím, vyvěrá cele z fantazie. Charaktery, které tvořím, mimo mou mysl nikdy neexistovaly. Jestliže jsem dosud předstíral, že vím, co se děje v mysli mých osob, v jejich nejkrytějších myšlenkách, tedy proto, že píší (stejně jako jsem převzal něco ze slovníku a ‚hlasu‘ oné doby) v mezích konvence běžně uznávané za časů, kdy se můj příběh odehrává. Romanopisec stojí hned vedle Boha.“ (Viz John Fowles, *The French lieutenant's woman*, Boston, Little Brown 1969, s. 17.) [Citujeme podle českého vydání v překladu Hany Žantovské: John Fowles, *Francouzova milénka*, Praha, Mht 1995, s. 74. Pozn. překl.] Když nám Fowles říká, že jeho postavy jsou výtvozem jeho imaginace, dívá se na fikční svět z hlediska příslušníka skutečného světa. Jsou-li postuláty metanarativních komentářů v rozporu s postuláty narativních výpovědí, které vyprávějí příběh postav, musejí být tyto dva typy tvrzení přiřazeny rozdílným mluvčím, obvykle zvlášť autorovi a zvlášť vyprávěči.

16 Lubomír Doležel, „Extensional and intensional narrative worlds“, *Poetics* 8, 1979, s. 193—211.

17 Z hlediska fikčního světa může být skutečný svět popsán jako alternativní možný svět. Proto zatímco je kontrafaktuální tvrzení „Kdyby koně neměli křídla, nemohli by létat“ nesmyslné, pronese-li je příslušník skutečného světa, dává smysl, když totéž prohlásí hrdina z ruské pohádky. Díky této relativitě mohl nedávno německý spisovatel nazvat svůj text „Kdyby byl Adolf Hitler nevyhrál válku“ (srov. Helmut Heissenbüttel, „Wenn Adolf Hitler den Krieg nich gewonnen hätte“, *Akzente* 26 (3), 1979, s. 321—329).

18 Lubomír Doležel, „Narrative modalities“, *Journal of Literary Semantics* 5, 1976, s. 5—15; Thomas G. Pavel, „Possible worlds' in literary semantics“, *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 34, 1975, s. 165—176.

19 Tyto diagramy odpovídají prvnímu z obou pohledů na mezisvětové vztahy nastíněných v poznámce č. 8. Vše by se ovšem dalo překreslit i podle druhého modelu. Například obr. 2b bude vypadat následovně:

(Body představují výpovědi. Šipky znamenají, že dané dvě výpovědi jsou svými kopiemi a mají, každá ve svém vlastním světě, stejnou pravdivostní hodnotu.)

20 Citujeme podle českého vydání v překladu Aloyse a Hany Skoumalových: Lewis Carroll, *Alenka v kraji divů a Za zrcadlem*, Praha, SNDK 1961, s. 125. Pozn. překl.

21 Jiné příklady tohoto typu vztahu najdeme v některých Montesquieuových *Listech Peršanům* (v těch, kde zosobnění mluvčí popisují život v Paříži, aniž by vyprávěli o svém vlastním soukromém životě), v Rousseauově „Prosopopée de Fabricius“ (část *Discours sur les sciences et les arts*), kde si Rousseau volí postavu Římana jako mluvčího pro svou vlastní filozofii, a v televizním programu „Setkání myslí“ (Meeting of the Minds), kde slavné historické osobnosti debatují o současných problémech (například Johanka z Arku o právech žen, Platón o současném vzdělávání atp.).

22 Thomas G. Pavel, „Fiction and the causal theory of names“, cit. dílo.

23 Pro detaily tohoto pojetí, které je mezi logiky známé jako meinongiánské, a jeho kritiku viz John Woods, *The logic of fiction*, cit. dílo; a též, „Meinongian theories of fictional objects“, cit. dílo.

Marie-Laure Ryanová a její projekt možných světů

Bohumil Fořt

Švýcarsko-americká teoretička fikčních (možných) světů Marie-Laure Ryanová bezesporu patří (spolu s L. Doleželem, T. Pavlem, R. Ronenovou a U. Ecem) k zakladatelům a ke „zlatému jádru“ sémantiky fikčních světů — ovšem zároveň pojímá, používá a kombinuje světy fikce ve velice specifických souvislostech. Svou kanonickou knihou *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory* (1991) sice navždy a pevně zakotvila ve zkoumání možných světů literárněteoretického diskurzu, v jejím případě se nicméně projevuje ještě jeden zájem, který pak do velké míry určuje, jak sémantiku fikčních světů používá a rozvíjí — a tím je její inklinace k použití komputerových metod v literárněteoretickém bádání.¹ Výzkum použitý postupů a strategií, které nám nabízí (komputerové) programování, se tak stal jakýmsi leitmotivem autorčina díla a právě hlubším analýzám této oblasti se věnuje ve svých nejspíše nejnovějších bádáních. Pokud se nám komputerní naratologie zdá příliš vzdálená od sémantiky fikčních světů, musíme zdůraznit, že koncept fikčních světů je zásadně ovlivněn teorií možných světů modální logiky (ať už máme o možnostech této inspirace celkem oprávněně pochyby, či nikoli), a tedy neleží daleko od logického založení komputerových metod. Přestože dnes je již dostatečně prokázáno, že inspirace fikčních světů světy možnými je spíše metaforické povahy,² nemůžeme popřít, že mezi možnými a fikčními světy panují jisté podstatné shody a paralely, které v určitých fázích zkoumání fikčních světů umožňují inspiraci zkoumáním logickým a využití jeho systémových řešení. Vezmeme-li v potaz autorčin zájem o komputerové programování, je zřejmé, že sémantika fikčních světů (čili světů částečně podobných světům možným) je pro ni výzvou a do určité míry dostatečně formalizovatelným systémem, který by mohl vyhovovat jejímu systémovému a strukturálnímu požadavkům. A skutečně vidíme, že v případě *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory* se nám dostává do ruky kniha s velkým systémem ambicemi. Ryanová se po-

kouší zapojit sémantiku fikčních světů snad do všech základních projektů klasické naratologie: od vymezení fikce a fikčnosti přes podchycení způsobů, jakým se v narativu generuje narativní význam, a způsobů interakce a hierarchie fikčních entit až po vytvoření přehledu narativních žánrů na základě komparace fikčních světů. Jak vidíme, jedná se o zcela zásadní ambice. Otázkou je, do jaké míry se je podařilo autorce naplnit.

Obecně se dá říci, že její kniha obsahuje systémové návrhy a řešení, která jsou přínosná nejenom pro hlubší vhled do dílčích fikčněsvětových problémů, ale i pro samotné možnosti zapojení sémantiky fikčních světů do obecných problémů teoretického zkoumání narativu. Abychom byli konkrétnější, autorčin přínos můžeme shrnout v několika důležitých bodech. Především své hluboké znalosti logické sémantiky a schopnosti analytického uvažování využívá k tomu, aby popsala a kriticky srovnala oba diskurzy — je to především ona, kdo explicitně a detailně stanovuje, které návrhy logiků možných světů jsou pro sémantiku fikčních světů přínosné a které jsou neakceptovatelné.³ Má však přitom na zřeteli systémové hledisko, v jehož rámci používá sémantiku fikčních světů k popisu nejširších způsobů fungování literárního díla: čili popisuje nejenom utváření významu při kreaci jednotlivých narativních entit a segmentů, vztahy a interakci těchto entit, ale i pragmatickou stránku literární komunikace, tedy re-kreaci fikčních světů čtenářskými akty percepce fikčních textů.

V souvislosti s popisem narativních entit a jejich vztahů je nutné zdůraznit autorčin specifický, „vizualizovaný“ přístup k fikčním světům, který nejenom dobře pomáhá osvětlit interakce fikčních entit, ale především jejich hierarchizace. Globální fikční svět díla je podle Ryanové všezahrnující struktura tvořící jakýsi kruhový obal okolo fikčních světů jednotlivých fikčních aktérů, jejichž fikční světy, jsou znázorněny jakožto kruhové entity kolem příslušných aktérů, se místy překrývají, místy doplňují a místy se zcela míjejí: „Sémantická doména narativ-

ního textu obsažených tvořených duševních domén (sémantická doména) tvořených nebo ztělesněných nebo ztělesněných Ryanová v této kategorii (které kategorií (skupin) narativních aktérů (kračovatelů, jazykových prostředků) do sémantické domény klade pojem komparativní kategorizace fikčního světa (fikčního světa) je mezi sémantickými doménami (kromě domény) konfliktní v této úrovni.“⁴ mír Doležel, kladání, jež ležící akcí, se Ryanová pomocí termínů (spíše z odvětví) definování narativních v tomto konceptu logicko-motivním, interpretativním v moderních narativních

Mluvíme-li o právě Marie-Laure Ryanové ve skupině fikčních světů, kteří se v procesu jejich definování principů především z hlediska to termínem se stanovíky odchylka (má mocí něhož) čtenář „doplňuje“ na základě textu (cipu) minimálně formovat (reprezitivní) (reprezentativní) skrze diskurzivní (ce těchto světů) autorů, kteří při generování (T. Pavel), M. klad Wolfgang (čtenář při) doplňuje (či) (nou) současnou pouze to, a (ní) odchylky (ňuje) mezer (šeností) tak

ního textu obsahuje množství subsvětů vytvořených duševní aktivitou postav. Sémantická doména textu je tak souborem zřeštěných nebo zakotvených možných světů.¹⁴ Ryanová v této části své teorie používá některé kategorie známé už od (francouzských) narativních gramatiků a jejich pokračovatelů, jako jsou událost či jednání, přičemž do samého středu svého zkoumání klade pojem konfliktu jakožto základní narativní kategorie: „Primární úroveň konfliktu je mezi TAW⁵ a jedním ze světů soukromé domény. Kdykoli objektivně existuje konflikt v textovém univerzu, nachází se na této úrovni.“¹⁶ Stejně jako například Lubomír Doležel, který mluví o narativních modalitách, jež leží v podloží všech narativních akcí, se Ryanová na tomto místě pokouší za pomoci termínů a nástrojů, které známe spíše z odvětví psychologie a filozofie jednání, definovat podmínky a pravidla generování narativních akcí. Je zřejmé, že Ryanová v tomto konkrétním bodě spojuje hledisko logicko-motivační s hlediskem pragmatickým, interpretačním, jak tomu ostatně v moderních pokusech o definování narativy a narativních gramatik bývá často.

Mluvíme-li o hledisku pragmatickém, je to právě Marie-Laure Ryanová, která se ve skupině fikčněsvětových badatelů řadí k těm, kteří se detailně zabývají fikčními světy v procesu jejich re-kreace aktem čtení. Zavedení principu tzv. minimální odchylky plyne především z tohoto zaměření.⁷ Ryanová tímto termínem kombinuje přístup fikčněsvětový se stanovisky recepčněestetickými. Minimální odchylka (*minimal departure*) je termín, pomocí něhož Ryanová popisuje způsob, jakým čtenář „doplňuje“ významy do fikčního světa na základě textu, který čte: „Na základě principu minimální odchylky jsou čtenáři schopni formovat rozumně komplexní (*comprehensive*) reprezentace cizích světů vytvořených skrze diskurz, i když je verbální reprezentace těchto světů vždy neúplná.“⁸ Narozdíl od autorů, kteří zdůrazňují pouze autoritu textu při generování fikčního světa (L. Doležel, T. Pavel), M.-L. Ryanová, podobně jako například Wolfgang Iser,⁹ klade důraz na to, že čtenář při aktu čtení nějakým způsobem zaplňuje (či doplňuje) mezery, které jsou nutnou součástí fikčních textů. Úkolem textu je pouze to, aby „blokoval fungování“ maximální odchylky. Podle Ryanové tak čtenář zaplňuje mezery v souladu se svou osobní zkušeností tak, že přijímá hru na realitu (*make*

believe),¹⁰ promítá se do fikčního světa a vztahuje se k popisované události tak, jako by se přihodila jemu, v jeho reálném světě: „Centrální svět textového univerza rekonstruujeme tímž způsobem, jakým rekonstruujeme alternativní možné světy nefaktuálních tvrzení.“¹¹ Zřejmým problémem této koncepce je její silný pragmaticko-mimetický podtón — zdá se spíše, že jakákoli radikální odlišnost právě recipovaného fikčního světa od světa naší každodenní zkušenosti má zásadní vliv na způsob čtenářské re-kreace tohoto fikčního světa. Je-li jednou otřesena čtenářova důvěra v možnost domnívat se, že daný fikční svět je podobný světu aktuálnímu, a tedy v možnost re-konstruovat ho na bázi aktuálního světa, má tento otřes posléze zásadní vliv na celou čtenářskou re-konstrukci.¹²

Studie „Fikce, nefaktuály a princip minimální odchylky“ (*Fiction, Non-Factuals, and The Principle of Minimal Departure*), která se nyní dostává ke čtenáři poprvé v českém překladu, je v mnoha ohledech studii průkopnickou. Marie-Laure Ryanová v ní především postuluje všechna základní témata, která se později stala ústředními v jejím (a nejenom jejím) zkoumání fikčních světů — ať už se jedná o vymezení ontologie fikčních světů vůči světu aktuálnímu, o popis rozdílu mezi logickým a fikčním diskurzem či o popis konstrukce a re-konstrukce fikčních světů. Ryanová zde především prvně definuje svůj princip minimální odchylky, který používá jakožto základní nástroj pro vydělení a pragmatický popis fikčních světů — tento princip spolu s analýzou narativních strategií ji vede nejenom ke zdůraznění logických specifik fikčního diskurzu, ale především k tomu, aby se na bázi fikčních světů pokusila o vytvoření konzistentního systému fikční pragmatiky, tedy způsobu, jakým čtenář přijímá a konstituuje narativní význam v procesu čtení a utváření fikčního světa. Co se týče zmiňovaného principu minimální odchylky, vidíme, že v porovnání s jeho užším použitím a uplatněním v pozdějších autorčiných textech (především pak v knize *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*) má tato pragmatická kategorie v této rané studii zásadní platnost, a to pro rozlišování v hned několika plánech narativu: nejprve nám pomáhá oddělit fikční a nefikční diskurz, poté diskurz fikční od kontrafaktuálního a nakonec *de facto* slouží k žánrové diferenciaci narativních textů. Co se týče po-

sledně jmenované žánrové diferenciaci, která je založena primárně na principu minimální odchylky a sekundárně od ní odvozené typologie vztahů propozic reálného světa a světů fikčních, je nutné zvážit, zda takový návrh s sebou nepřináší více metodologických problémů, než kolik jich osvětluje. Jedná se především o to, že aktuální svět, tak jak o něm Ryanová mluví, tedy množina propozic, o jejichž pravdivostní hodnotě můžeme vzhledem k tomuto aktuálnímu světu vždy rozhodnout, je jen těžko porovnatelný se světy fikce, v nichž sice o pravdivosti mnoha propozic rozhodnout nemůžeme, ale naopak u některých rozhodnout můžeme. V případě světa *realistického* románu Ryanová říká, že „vše, co je pravdivé v reálném světě, je též pravdivé ve fikčním světě“. Na základě principu minimální odchylky, domnívá se Ryanová, přijímáme svět realistické fikce jakožto podobný světu našemu, není-li stanoveno textem jinak. Jaký ale může prin-

cip, který je bytostně vázán na akt čtení, mít vliv na vztah pravdivostních hodnot propozic diskurzu světa aktuálního a světa fikčního? Zdá se, že takovéto pojetí dává principu minimální odchylky přeci jenom větší kredit, než je teoreticky únosné.

Na druhé straně princip minimální odchylky zřetelně anticipuje některé moderní přístupy k narativu a jeho diskurzu. Aby mohl čtenář při čtení fikčního textu vůbec vstoupit do jeho světa, musí akceptovat (nepersonální) pokyny, a pokud je akceptuje, re-konstruuje význam fikčního univerza tak, jako by re-konstruoval význam vyprávěného univerza nefikčního. Tato skutečnost odkazuje k samotnému projektu kognitivních věd a jejich uplatnění v teorii literatury.¹³ Dodejme, že Ryanová přispěla v tomto vědním oboru nejenom svým ústředním termínem minimální odchylky, ale také například termínem kognitivního mapování (cognitive mapping), který používá v rámci svých novějších výzkumů.¹⁴

1 To nás příliš nepřekvapí, pokud si uvědomíme, že autorka po studiu románských jazyků získala svůj doktorský titul v oblasti informatiky.

2 Viz též například Ruth Ronenová, *Possible Worlds in Literary Theory*, Cambridge, Cambridge University Press 1994; nebo Lubomír Doležel, *Heterocosmica*, Praha, Karolinum 2003. Shrnutí obou diskurzů též in: Bohumil Fořt, *Úvod do sémantiky fikčních světů*, Brno, Host 2005, kap. VIII.

3 Například přímo poukazuje na vztah mezi Lewisovou teorií a svým vlastním pojetím: „Indexická teorie Davida Lewise nabízí mnohem přesnější osvětlení způsobu, jakým se k těmto světům vztahujeme. Jakmile se jednou ponoříme do fikce, stanou se pro nás její postavy reálné a svět, ve kterém žijí, se přechodně stává světem aktuálním.“ (Marie-Laure Ryanová, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Indiana University Press, Bloomington — Indianapolis 1991, s. 21.)

4 Tamtéž, s. 4.

5 TAW používá Ryanová jako zkratku za „Textual Actual World“ (textový aktuální svět).

6 Marie-Laure Ryanová, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, s. 120.

7 Tento pojem se ovšem ukazuje jako dosti kontroverzní. Podrobněji viz Bohumil Fořt, *Úvod do sémantiky fikčních světů*, Brno, Host 2005, s. 87—92.

8 Marie-Laure Ryanová, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, s. 52.

9 Především v knize *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*, Mnichov, Fink 1976.

10 „Během našeho ponoření do fikčního díla je oblast možností přesoustředěna okolo sféry, kterou vypravěč prezentuje jako aktuální svět. Toto přesoustředění tlačí čtenáře do nového systému aktuálnosti a možnosti. Čtenář fikce jako cestovatel do tohoto systému neobjevuje pouze nový aktuální svět, ale různorodost alternativních možných světů kroužících kolem tohoto světa. Tímtéž způsobem, jakým my manipulujeme s možnými světy skrze duševní operace, to činí i obyvatelé fikčních univerz: jejich aktuální svět se odráží v jejich znalosti a víře, korigovaný jejich přáními, nahrazovaný novou realitou v jejich snech a halucinacích.“ Srov. Marie-Laure Ryanová, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, s. 22.

11 Tamtéž, s. 51.

12 Pro nedostatek místa odkazují ke své knize, kde se této otázce věnují obsírněji: srov. Bohumil Fořt, *Úvod do sémantiky fikčních světů*, Brno, Host 2005, s. 87—88.

13 Jenom pro úplnost doplníme důležitou postavu tohoto literárněteoretického směřování současnosti, kterou je D. Herman. Česky např.: D. Herman, *Přirozený jazyk vyprávění*, Praha, ÚČL AV ČR 2005.

14 Odkazy na konkrétní studie o „cognitive mapping“ lze nalézt na: <http://lamar.colostate.edu/~pwryan/narr.htm>.

Na f
alternat
fikci od
kají kor
i podob
světech
tačního
stanoví,
me ten
přiroze
možné
odchylk

Větš
nese vy
vyslove

(1a)

(1b)

V tē
diskurz
příklad

(1c)

(1d)

(1e)

(1f)

(1g)

(1h)

Cíle
a stanc

Vět

ne-exi:

ném. I

vymyšl

ně sta

považc

povahu

stavu,

z Tolst

rozdíl

světů⁴

a kon

(1d) a

diskur

nemoi